

Доўнар Л. І.

Кніжная справа Брэст-Літоўска ў XIX — пачатку XX стст.

80

Мэтай нашага даследавання з'яўлялася вызначэнне асноўных кірункаў дзейнасці прадпрыемстваў па выпуску і распаўсюджанні кніжнай прадукцыі, вызначэнне ролі мясцовых выданняў як крыніц інфармацыі пра кніжную культуру горада.

Кніжная справа Брэст-Літоўска ў азначаны перыяд не з'яўлялася аб'ектам асобных даследаванняў. Можна літаральна на пальцах пералічыць кнігазнаўчыя працы беларускіх даследчыкаў, у якіх кнігавыданне ці кнігараспаўсюджанне ў Брэст-Літоўску XIX — пач. XX стст. хоць упамінаецца — гэта працы Я.С. Умецкай¹, Н.Ю. Бярозкінай², Л. Коўкель³. Праўда, брэсцкія выданні на рускай мове ўлічаны ў каталогу «Кніга Беларусі, 1517—1917»⁴, бібліяграфічным

- 1 Умецкая Е.С. Из истории распространения книги в Белоруссии в начале XIX в. (1801 — 1832 гг.) // Вопросы библиографоведения и библиотековедения. Мн., 1980. С. 52—57.
- 2 Бярозкіна Н.Ю. Гісторыя кнігадрукавання Беларусі (XVI — пачатак XX ст.). — 2-е выд. — Мн. : Беларуская навука, 2000. С. 89—141.
- 3 Kowkeł L. Prywatne księgozbiory na Grodzieńszczyźnie w pierwszej połowie XIX wieku. — Kraków, 2005. — 222 s.: il.
- 4 Кніга Беларусі, 1517 — 1917 : зв. каталог / склад. Г.Я. Галенчанка [і інш.]. Мн., 1986. С. 193—569. У Дадат. скарачэнне КБ.

паказальніку «Библиотечное дело Белоруссии (XVI в. — 1917 г.)»⁵; на польскай — у бібліяграфічным паказальніку М.А. Васілеўскай у 2 частках «Белоруссия в печати XIX — нач. XX столетия»⁶.

Што да крыніцазнаўчай базы па тэме даследавання, то выглядае яна даволі аб'ёмнай і патрабуе далейшага і больш глыбокага вывучэння, асабліва, што стасуецца архіўных матэрыялаў, у першую чаргу ў архівасховішчах Гродна, Вільнюса; мясцовых перыядычных выданняў і г. д. Пэўную інфармацыю, у тым ліку бібліяграфічную, пра брэсцкія кляштарныя кнігазборы аўгустынаў, базыльянаў, бернардынаў, езуітаў, трынарнаў і інш., перамяшчэнне якіх прыпадае ў тым ліку на першую палову XIX ст., можна знайсці ў працах, напрыклад, М. Нікалаева⁷, У. Пашкевіч⁸, А. Пацявічуса⁹. Так, у прыватнасці, у Бібліятэцы Віленскага ўніверсітэта захоўваюцца інвентары і каталогі бібліятэк брэсцкіх трынарнаў 1816 г. (416 тамоў), акты візітацый брэсцкіх бернардынаў 1819 г. і інш.¹⁰

З даследчыцкага поля зроку не павінны выпадаць і апублікаваныя гісторыка-краязнаўчыя матэрыялы, якія пачалі з'яўляцца ў друку ў XIX ст. на польскай і рускай мовах. Так, да прыкладу, «Акты, издаваемые Виленскою комиссией для разбора древних актов» (1872. Т. 6.)¹¹ паведамляюць, што ў першай палове XVII ст. прыватнымі кнігазборамі ў Брэсце валодалі ўжо нават мяшчане, як Гурын Федаровіч. Паводле яго духоўнага тэстаменту ў яго ўласным кнігазборы былі Евангелле напастольнае, Актоіх, Псалтыр, Трэбнік Астрожскі, Евангелле вучыцельнае, Біблія, два Апосталы, Псалтыр — «друку Скоринина», Маргарыт, Пчала,

5 Библиотечное дело Белоруссии (XVI в. — 1917 г.) : библиогр. указ. / сост. Л.Н. Новицкая. — Мн., 1982.—194с.

6 Белоруссия в печати XIX — начала XX столетия. Ч. 1 / сост. М. Василевская. — Мн., 1982. — 409 с.; Белоруссия в печати XIX — начала XX столетия. Ч. 2 / сост. М. Василевская. — Мн., 1983. — 419 с.

7 Нікалаеў М. Палата кнігапісная. Рукапісная кніга на Беларусі ў X — XVIII ст.ст. — Мн., 1993. — 239 с.

8 Paszkiewicz U. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej (spis za lata 1510 — 1939). — Warszawa, 1998. — S. 38—39; Paszkiewicz U. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku. Supl. 2. Poznań, 2006. S. 41—42.

9 Pacevičius A. Vienuolynų bibliotekos Lituvoje 1795—1864 m.: dingęs knygos pasaulis. — Vilnius, 2005.— 312 p. : il.

10 Pacevičius A. Vienuolynų bibliotekos Lituvoje 1795—1864 m. ... P. 134—153, 167.

11 Акты, издаваемые Виленскою Археографическою комиссией для разбора древних актов. Т. 6. Вильна, 1872. С. 242—243. (Далей — АВАК, Т. 6.)

тры Малітоўнікі, Часоўнік, Трэбнік — усяго ў дакуменце адзначана 16 кірылічных кніг. Былі ў зборы кнігі і на польскай мове, хаця Гурын Федаровіч і яго жонка Саламея Гурынава былі, як відаць, праваслаўнага веравызнання, бо некаторыя з кніжных дароў завяшчаліся Рускаму шпіталю, цэрквам Перамянення Св. Спаса і Св. Пакрова ў Славацічах¹².

Некаторыя матэрыялы пра бібліятэку Брэсцкага езуіцкага калегіума, створанага яшчэ ў 1620-я гг., захоўваюцца і ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў Мінску — гэта «Люстрацыя Брэсцкага езуіцкага калегіума за 1773—1774 гг.», у рэестры якой запісана 1725 кніг¹³. Каля 70% кніжнага фонду бібліятэкі езуіцкага калегіума складалі богаслужбовыя і рэлігійна-палемічныя творы, у тым ліку 11 Біблій. У бібліятэцы былі таксама кнігі па граматыцы, лінгвістыцы, гісторыі, матэматыцы, філасофіі, палітыцы, мастацкай літаратуры, медыцыне (у фондзе Аптэкі). Спіс быў складзены ў сістэматычным парадку з асобным вылучэннем колькасці кніг паводле фармату — «большага» (in folio) і «меншага». Аднак дадзены рэестр, на жаль, не ўтрымлівае апісанні саміх асобнікаў з кнігазбору. Вядома, што кнігі былі на лацінскай, нямецкай, французскай і, напэўна, на польскай мовах¹⁴. Нагляд за бібліятэкай ажыццяўляў ксёндз-езуіт Бухавецкі¹⁵.

З 1795 г., пасля ўключэння Брэста-Літоўскага ў склад Расійскай імперыі, горад стаў павятовым месцам Слонімскай, затым Літоўскай, а з 1801 г. Гродзенскай губерняў¹⁶. Апошняя дата амаль супала з пачаткам рэформы сістэмы народнай адукацыі ў Расіі і ўвядзеннем у дзеянне царскіх загадаў 1801 і 1802 гг., якія дазвалялі «распечатаваць» і адкрываць прыватныя друкарні¹⁷.

Што да брэсцкіх выданняў XIX — пач. XX стст., то іх асноўная частка захоўваецца ў Расійскай нацыянальнай бібліятэцы ў С.-Пецяярбургу (55 асобнікаў), Расійскай дзяржаўнай бібліятэцы ў Маскве (35), Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі (12), Бібліятэцы Віленскага універсітэта (6), Цэн-

12 АВАК, Т. 6. С. 242—243.

13 НГАБ. Ф. 1928. Воп. 1. Спр. 265.

14 НГАБ. Ф. 1761. Воп. 1. Спр. 16. Арк. 324.

15 НГАБ. Ф. 1928. Воп. 1. Спр. 265. Арк. 17адв.

16 Науменко В.Я. Брест : историко-экономический очерк. 2-е изд., перераб. и доп. Мн. : Наука и техника, 1977. — С. 48.

17 Умецкая Е.С. Из истории распространения книги... С. 52.

тральнай навуковай бібліятэцы імя Я. Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (2), Бібліятэцы Варшаўскага ўніверсітэта (1).

Першае вядомае на сёння брэсцкае выданне XIX ст. выйшла ў 1811 г. у друкарні Лейбы Шарашэўскага — гэта «Kronika zboru ewangelickiego» (аўтар — W. Węgielski)¹⁸. У першай палове XIX ст. у друкарні Л. Шарашэўскага, якая найбольш вызначылася сваёй дзейнасцю ў горадзе ў параўнанні з іншымі, было надрукавана пяць выданняў: чатыры — на польскай мове, адно — на рускай. Выданні прысвячаліся ў асноўным навучанню, як «Elementarz polski, czyli nauka czytania polskiego...» (1860)¹⁹ ці «Весна жизни. Новый русский букварь» (1862)²⁰. Цікава, што абодва выданні былі складзены і выдадзены, як было зафіксавана ў назве, «сябрам дзяцей». Нават «Ołtarzyk mały...» (1860) таксама прызначаўся для навучання, але адпаведна богаслужэнню. Дарэчы, дадзенае выданне мела памер 8,5x12 см і змяшчала ілюстрацыі.

Імя Лейбы Шарашэўскага, кнігавыдаўца і кнігагандляра з Брэста, адзначана і сярод падпісчыкаў выдавецтва «Biblioteka Polska» Казіміра Юзафа Туркоўскага (1855—1863)²¹. Такім чынам Л. Шарашэўскі набываў польскія выданні для сваёй кніжнай лаўкі, якая існавала на Кобрынскім фарштаце ў Брэсце²². Паводле складзенага ў адпаведнасці з загадам «Об усилении надзора за продажей иностранной литературы» (25.01.1846—17.02.1847 гг.) «Каталога», у кнігарні Л. Шарашэўскага налічвалася 224 назвы кніг у асноўным на польскай і французскай мовах. Былі таксама слоўнікі і размоўнікі па рускай, нямецкай, лацінскай мовах. Большасць кніжных выданняў складала мастацкая (55 назваў) і гістарычная (53) літаратура, а таксама вучэбныя выданні па граматыцы, матэматыцы, геаграфіі, філалагічная літаратура (53). Усяго ў «Каталогу» вылучаны шэсць тэматычных раздзелаў, сярод якіх ёсць кнігі па гаспадарцы, лясніцтве, тэхналогіі (28 назваў), падарожжах, прыродазнаўстве, філасофіі, астраноміі (19), а таксама кнігі для дзяцей (16). Адзіным рэлігійным выданнем і апошнім у «Каталогу» запісаны «Złoty Ołtarzyk do Nabożeństwa»²³ [13, арк. 106 адв.]. На жаль, месца і год выдання ў пры-

18 Белоруссия в печати XIX — начала XX столетия. Ч. 2. С. 359, № 1961.

19 Белоруссия в печати XIX — начала XX столетия. Ч. 2. С. 32, № 141.

20 КБ. — С. 329, № 322.

21 Kowkel L. Prywatne księgozbiory na Grodzieńszczyźnie... S. 25, 60.

22 НГАБ у Гродна. Ф. 1. Воп. 21. Спр. 120.

23 НГАБ у Гродна. Ф. 1. Воп. 21. Спр. 120. Арк. 106адв.

ведзеных апісаннях не падаецца. Выключэнне складае «Geografia pow-szeczna. Anzarta» — Вільня, 1844²⁴. Дзе-нідзе адзначаюцца яшчэ выданні з Парыжа, Вроцлава, Варшавы, Берліна (у асноўным французска-польскія слоўнікі)²⁵. Як відаць з зафіксаванага асартыменту кніжнай прадукцыі, брэсцкія чытачы маглі набываць мастацкія творы В. Скота, В. Дзюканжа, Ю. Крашэўскага, Ф. Булгарына і інш.; гістарычныя — С. Бандке, Т. Нарбута, А. Ціера, М. Балінскага, Ю. Крашэўскага і інш. У сваю чаргу Лейба Шарашэўскі даў падпіску ў тым, што «в книжной лавке моей, находящейся здесь в г. Бресте на Кобринском форштате, ни под каким видом не буду продавать книги, кои не были ещё рассмотрены цензурою, а ещё более таких сочинений, кои подверглись запрещению»²⁶.

На Гродзеншчыне і Брэстчыне прозвішча яўрэйскіх купцоў Шарашэўскіх было шырока і добра вядомым: у 1862—1924 гг. у Гродна існавала знакамітая тытунёвая фабрыка І. Л. Шарашэўскага²⁷, які з'яўляўся таксама членам праўлення Таварыства дапамогі бедным яўрэям г. Гродна²⁸; многія хто з Шарашэўскіх былі брэсцкімі ўрачамі і грамадскімі дзеячамі, як Лявон Самуйловіч — штатны ўрач Брэскага яўрэйскага пачатковага вучылішча і сябра Гарадскога санітарнага камітэта²⁹ ці А. С. Шарашэўскі — кандыдат у сябры Брэскага пажарнага таварыства³⁰.

Друкарня Лейбы Шарашэўскага працавала прыкладна ў 1811—1862 гг. (паводле кніжных выданняў друкарні), потым, у 1880—1888 гг., друкалітаграфіяй валодалі ўжо нашчадкі, якія выпусцілі яшчэ тры кніжныя выданні: адно на французскай і два на рускай мовах таксама вучэбнага характару. Апошнія вядомыя з адзначаных выданняў друкарні — гэта парады Я.У. Шышко па навучанні салдат [Дадат. № 7]. Дарэчы, Я.У. Шышко быў не толькі аўтарам, але таксама з'яўляўся і выдаўцом сваіх твораў, а яшчэ меў кніжны склад у Брэсце-Літоўскім³¹.

24 НГАБ у Гродна. Ф. 1. Воп. 21. Спр. 120. Арк. 99.

25 НГАБ у Гродна. Ф. 1. Воп. 21. Спр. 120. Арк. 98—100.

26 НГАБ у Гродна. Ф. 1. Воп. 21. Спр. 120. Арк. 45.

27 Памятная книжка Гродненской губернии на 1907 год. Гродно : Губ. Тип., 1907. С. 78—232.

28 Памятная книжка Гродненской губернии на 1907 год. С. 78—79.

29 Памятная книжка Гродненской губернии на 1907 год. С. 196.

30 Памятная книжка Гродненской губернии на 1907 год. С. 232.

31 Каталог книгам и пособиям для войск, имеющихсся в складе изданий Я. У. Шишко. г. Брест-Литовск. — Пинск, 1887. — 53 с.

У галіне кнігазбіральніцтва вызначыўся яшчэ адзін брэсцкі яўрэй — гэта Самуэль Хэфт (1806—1895?)³², пра якога ў «Przewodniku Antykwarskim» (1911. № 2—3) напісаў Міхал Федароўскі. Самуэль Хэфт паходзіў з сям'і «od wieków w Brześciu Litewskim osiadłej i nie bylejakiej»³³. Яго дзед Даніэль быў адным з дарадцаў і настаўнікаў князя Марціна Радзівіла, а бацька на гандлі лесам зарабіў вялікі капітал, пакінуўшы яго Самуэлю — 100 тыс. руб., тры мураваныя дамы. С. Хэфт з вялікай любоўю адносіўся да кніг, самавукам авалодаў пяццю мовамі. Усю сваю энергію ён накіраваў пасля смерці бацькі, калі можна было ўжо не хаваць свайго захаплення, на збор кніг. Па дварах, кляштарох і плябанях «niegaze sale biblioteki nabywał» і ў нястомнай кніжнай пагоні штогод наведваў Вільню, Варшаву, Жытомір або Кіеў, адкуль прывозіў свае кніжныя набыткі. Адным з шляхоў папаўнення кнігазбору быў абмен, як адзначае М. Федароўскі, напрыклад, з бібліяфілам з Украіны Канстанцінам Свідзінскім. Бібліятэка займала тры вялікія і светлыя пакоі, запоўненыя да столі кнігамі. У чацвёртым пакоі размяшчаліся замкнёныя на ключ шафы з асабліва каштоўнымі рарытэтамі. Пераважалі ў прыватнай калекцыі кнігі на польскай і лацінскай мовах, былі на французскай (прыродазнаўчай тэматыкі), рускай (палоніка), не было габраікі. Багата рэпрэзентаваны былі розныя навукі — філасофія, гісторыя, літаратура, краязнаўства, а таксама белетрыстыка. «Książki Heft kochał nie dla bibuly, ale dla ich trześci»³⁴. Бібліятэка была каталагізавана яе ўладаром. У кнігах нікому не адмаўлялася, але асабліва каштоўныя С. Хэфт даваў толькі добра знаёмым. Як паведаміў М. Федароўскі, бібліятэка згарэла ў пажары 1894 г. (а ці не 1895 г.?), а праз год не стала і самога бібліяфіла.

Цесныя кнігагандлёвыя і кнігавыдавецкія сувязі існавалі паміж Брэст-Літоўскам і Вільняй. Арганізацыя першых кніжных лавак як у Брэсце, так і Гродне, Нясвіжы, Віцебску, Мінску і інш. належыць Юзафу Завадскаму, якому да 1810 г. удалося разгарнуць шырокую сетку падобных невялікіх складаў па розных гарадах Віленскай навучальнай акругі³⁵. Вядома, што Ю. Завадскі ў такіх «пунктах кнігараспаўсюджання»

32 Kowkel L. Prywatne księgozbiory na Grodzieńszczyźnie... S. 171.

33 Fedorowski M. Samuel Heft, bibliofil (obrazek z galerii oryginałów litewsk.) // Przewodnik Antykwarski. 1911. № 2. S. 10.

34 Fedorowski M. Samuel Heft, bibliofil (obrazek z galerii oryginałów litewsk.) // Przewodnik Antykwarski. 1911. № 3. S. 4.

35 Умецкая Е.С. Из истории распространения книги в Белоруссии... С. 55.

прымаў таксама і тэксты для друку ў Вільні. Сярод такіх выданняў — праграмная літаратура па прадметах для навучання ў павятовай Брэсцкай публічнай школе, складзеная брэсцкімі базыльянамі на 1807—1808 (1808) і 1818—1819 навуч. гады (1818)³⁶. Выкарыстоўвалася берасцейцамі таксама кнігагандлёвая і паліграфічная база Варшавы, Гродна, Мінска і інш. Напрыклад, Брэсцкае Таварыства дабрачыннасці свае статуты друкавала ў Варшаве ў 1809, 1823, 1849 гг.³⁷. У 1833 г. К. Нямцэвіч выдаў у Парыжы «Pamiętnik o powstaniu w Brzeście Litewskim w roku 1831»³⁸.

У павятовым жа Брэсце ў першай палове XIX ст., акрамя друкарні Л. Шарашэўскага, спрабавалі наладзіць тыпаграфскую справу Л. Гільберт (адно выданне 1843 г.) і І. Тамашэўскі (адно выданне 1858 г.). У губернскім цэнтры — Гродне — таксама ў гэты час вызначыліся сваёй дзейнасцю толькі тры друкарні.

Неспрыяльна на кніжнай справе адбіліся падзеі 1831 і 1863 гг. Як вядома, ужо пасля паўстання 1831 г. у Брэсце шматлікія з уніяцкіх і рымска-каталіцкіх кляштароў і касцёлаў, якія валодалі ўласнымі кнігазборамі, былі знішчаны або выкарыстоўваліся на іншыя патрэбы. Так, з манастыра бернардынаў і бернардынак зрабілі кадэцкі корпус, з манастыра аўгустынаў — камітэт для інжынераў крэпасці, з езуіцкага калегіума — дом каменданта, з манастыра базыльян — артылерыйскія казармы з царквой, уніяцкія цэрквы былі разбураныя пад крэпасць і г. д.³⁹. Новы ўклад у кніжным жыцці горада асабліва адчуўся пасля 1863 г. Напачатку ў друкарскай справе назіралася зацяжное зацішша — да 1880 г. За гэты час не зафіксавана ніводнага брэсцкага выдання (?!). І толькі паступова ў 80—90-я гг. XIX ст. у Брэсце-Літоўскім пачынае наладжвацца тыпаграфская вытворчасць. У перыяд 1880—1904 гг. у горадзе працуюць наступныя прыватныя друкарні: нашчадкаў Шарашэўскага (1880—1888), І. Л. Ракава (1887 (?) — 1914), А. Разенталя (1892—1896), І. Кобрынца (1898—1914), Б. С. Лібермана (1901), М. Л. Глікмана (1902—1912), братоў Глікман (1904—1912), якія выпусцілі паводле звестак у каталогу «Кніга Беларусі, 1517—1917» 33 экз. выданняў (у 1811—1862 гг. — 7 экз.). У параўнанні з іншымі губернямі друкарская справа ў Гродзенскай губерні развівалася

36 Белоруссия в печати XIX — начала XX столетия. Ч. 2. С. 38, № 173; С. 42, № 187.

37 Белоруссия в печати XIX — начала XX столетия. Ч. 1. С. 308, № 1576.

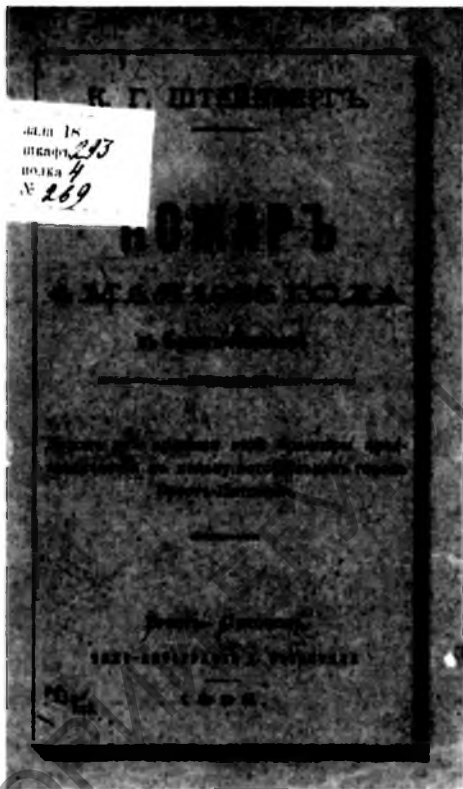
38 Белоруссия в печати XIX — начала XX столетия. Ч. 1. С. 204, № 1051.

39 Акты, издаваемые Виленскою Археографическою комиссиею. Т. 4. Акты Брестского гродского суда. Вильна: Тип. Губ. Правл., 1870. С. XLXVII—XLXVIII.

вельмі слаба. Лічаныя друкарні ў Гродне (С. Лапіна, Э. Мейлаховіча) і Брэсце (І. Ракава, І. Кобрынца) выпусцілі 10—15 выданняў⁴⁰.

Паводле тэматыкі брэсцкіх выданняў вызначаецца літаратура па пытаннях адукацыі (10 назваў), ваеннай справе (8); па два выданні выйшла па медыцыне, сельскай гаспадарцы, мовазнаўстве, бібліяграфічнай і сацыяльна-эканамічнай тэматыцы; па адным — па рэлігіі, філасофіі, фізіцы. Чытацкае прызначэнне асноўнай групы друкаванай прадукцыі — гэта афіцыйныя (14 назваў), навукова-папулярныя (9), вучэбныя (3), даведачныя (3); па адным выданні прыпадае на рэлігійныя, навуковыя і папулярныя выданні. Мова большасці брэсцкіх кніг 1880—1904 гг. — руская. Толькі адно з выданняў нашчадкаў Шарашэўскага, як відаць, было на французскай мове [Дадат. № 6].

Аднымі з асноўных спажыўцоў кніжнай прадукцыі ў горадзе з'яўляліся навучальныя ўстановы. Найперш трэба ўспомніць пра Брэсцкую павятовую школу, якую ўтрымлівалі мясцовыя базыльяне (1797—1830), а пазней яна стала павятовай школай для шляхты (1830—1865), на аснове якой і была створана ў горадзе мужчынская прагімназія. Князь Адам Чартарыйскі, які наведаў школу ў 1817 і 1822 гг., адзначыў, што пры выкладанні геаграфіі найперш трэба знаёміць вучняў з уласным краем, а потым і з іншым светам, а пры выкладанні гісторыі асабліваю ўвагу звярнуць на польскую гісторыю. Значная ўвага надавалася ім і лацінскай мове. Прыкладна ў 1820-я гг. у бібліятэцы павятовай школы налічвалася

Кніга з друкарні А. Розенталя.

40 Бярозкіна Н.Ю. Гісторыя кнігадрукавання Беларусі... С. 118.

200 тамоў кніг пераважна на лацінскай мове⁴¹. Пазней, асабліва пасля 1865 г., у Брэсцкай мужчынскай прагімназіі (з 1901 г. — гімназія) (1865—1915) вывучалі найперш рускую мову, а таксама французскую, нямецкую, лацінскую, гісторыю, геаграфію, прыродазнаўства, матэматыку, маляванне, музыку і спевы⁴². У 1904—1915 гг. у Брэсце дзейнічалі жаночая гімназія⁴³, чатырохкласнае гарадское вучылішча, казённае пачатковае яўрэйскае вучылішча і інш., якія забяспечваліся ў асноўным ужо рускамоўнымі выданнямі з С.-Пецяярбурга, Масквы і Вільні.

Народныя вучылішчы атрымлівалі навучальную літаратуру бязвыплатна са склада Гродзенскай дырэкцыі народных вучылішч «в количестве возможном по средствам дирекции и далеко недостаточном для наличного числа учащихся»⁴⁴. Пры народных вучылішчах існавалі бібліятэкі для чытання для пісьменных сялян. Так, у Брэсцкім павеце такіх бібліятэк было найбольш, чым у іншых паветах Гродзенскай губерні — 51 бібліятэка з фондам у 4885 тамоў, найбольшую кнігавыдачу якіх давалі навучэнцы (колькасць прачытаных імі кніг за 1901 г. — 3870)⁴⁵.

Для распаўсюджання рускай кнігі «в местном разноверном и разноплеменном населении» служылі і гандлёвыя склады (продажныя) пры народных вучылішчах (у сярэднім на кожны склад прыходзілася па 34 тамы кніг). Аднак вучылася ў Брэсце ў гэты час толькі 36% дзяцей школьнага ўзросту (апошнія месца па Гродзенскай губерні). Да прыкладу ў Кобрыне — 96%.

Паводле таго ж «Агляду Гродзенскай губерні» за 1901 г. у Брэсце-Літоўскім дзейнічалі дзве асобныя бібліятэкі, тры бібліятэкі пры кніжных магазінах. Усяго ж кнігарняў налічвалася 10, друкарняў, літаграфій — 9, што падымала горад на трэцяе месца ў Гродзенскай губерні па гэтых паказчыках (наперадзе былі Беласток і Гродна). Аднак, як відаць, не ўсе друкарні займаліся выданнем кніг, а найбольш — этыкетак, бланкаў, канцылярскай і іншай дробна-спажывецкай прадукцыі. Асноўнымі выданнямі, якія запаўнялі кнігарні, бібліятэкі і адпаведна навучальныя

41 Spis szkół w Grodzieńskiej gubernii na początku XIX wieku / Wołyński. Poznań : Kurjer Poznański, 1885. S. 18—19.

42 Брэсцкая мужчынская гімназія // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. Мн., 1994. Т. 2. С. 97.

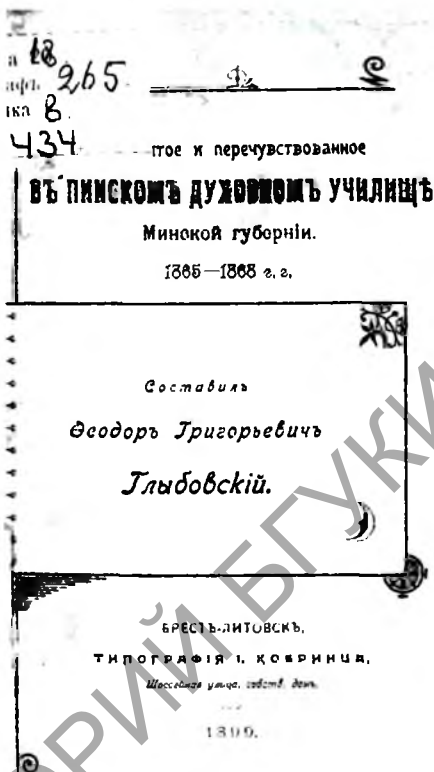
43 Обзор Гродненской губернии за 1901 год. Гродно: Губ. Тип., 1902. С. 82—83.

44 Обзор Гродненской губернии за 1901 год. Гродно: Губ. Тип., 1902. С. 98.

45 Обзор Гродненской губернии за 1901 год. Гродно: Губ. Тип., 1902. С. 102.

ўстановы, у гэты час былі, як сведчаць нават друкаваныя каталогі брэсцкіх бібліятэк, рускамоўныя кнігі з сталічных гарадоў Расійскай імперыі.

У канцы XIX—пач. XX стст. у Брэсце ўзнікаюць розныя грамадскія таварыствы, як Таварыства ўрачоў (1903—1915), якое засноўвае сваю бібліятэку (бібліятэкары — Б.Б. Хват, М.С. Крastoў)⁴⁶. Паводле статута, Таварыства займалася таксама арганізацыяй публічных чытанняў, выданнем папулярных твораў па праблемах агульнай і асабістай гігіены. Невялічкая бібліятэка збіралася ў Брэсцкім гарадскім шляхетным таварыстве. У 1890 годзе ў ёй налічвалася 367 асобнікаў кніг і 18 назваў перыядычных выданняў за 1889 г., 7 ілюстраваных альбомаў⁴⁷. Асобна вылучаны даведачныя выданні — правілы гульні ў вiст і каляндар Гопэ на 1890 г. У фондзе пераважалі кнігі, якія выходзілі ў якасці дадаткаў да часопісаў «Вестник Европы», «Исторический Вестник», «Наблюдатель», «Пантеон Литературы», «Русская мысль», «Русское Богатство», «Северный Вестник», «Труд». Мела сваю бібліятэку таксама Брэсцкае пажарнае таварыства [Дадат. № 42]. У 1913 г. у брэсцкай друкарні І. Ракава быў надрукаваны «Каталог библиотеки Брестского Пожарного общества», складзены ў алфавіце аўтараў і назваў: кнігі і зборнікі — 1483 тамы, перыядычныя выданні — 1046 тамоў, усяго — 2529 тамоў. Большасць кніжнага фонду складала мастац-

Кніга з друкарні І. Кобрынца.

46 Памятная книжка Гродненской губернии на 1907 год. Гродно : Губ. Тип., 1907. С. 231.

47 Первое прибавление к каталогу Брестского благородного собрания, напечатанному в 1889 году. — Варшава: Тип. Марии Земкевич, 1890. — 18 с.

кая літаратура. На жаль, апісанні пададзены без выхадных дадзеных. Сярод мясцовых выданняў адлюстраваны толькі «Памятные книжки Гродненской губернии» за 1902, 1907, 1909 і 1912 гг.

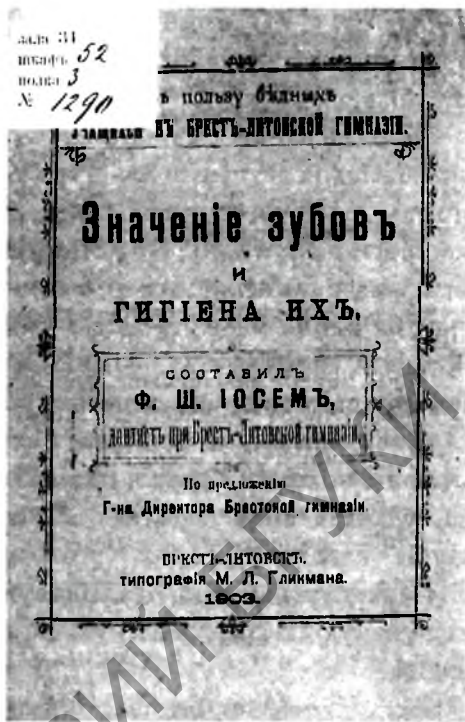
Ствараліся і дзейнічалі ў Брэсце вайсковыя бібліятэкі (бібліятэка 6-га пяхотнага Лібаўскага палка, 5-га Калужскага імператара Вільгельма I палка, 149-га пяхотнага Чарнаморскага палка), аб складзе фондаў якіх сведчаць іх друкаваныя каталогі [Дадат. № 40, 45, 75]. Так, праца па складанні «Систематического «Указателя» книг 6-го пехотного Либавского полка» (1902, друкарня Глікмана) [Дадат. № 45] у яго аўтара капітана (?) Кісялёва, які, відаць, і загадваў бібліятэкай, заняла чатыры гады. Бібліяграфічны дапаможнік быў адначасова і сродкам для праверкі фонда бібліятэкі, выконваў пошукавыя функцыі, быў крыніцай бібліяграфічнай інфармацыі і папулярызаваў бібліятэку. Матэрыял у паказальніку сістэматызаваны па 10 аддзелах, пачынаючы з багаслоўскіх і ваенных навук. Значную частку ў каталогу займала мастацкая літаратура — белетрыстыка — 1200 назваў, а таксама кнігі па вайсковай справе — 557. Усяго сістэматызавана 2381 назва выданняў, якія ўсе выключна на рускай мове. Прыводзяцца дапаможныя паказальнікі: алфавітны паказальнік аўтараў, алфавітны паказальнік да ваеннага аддзела, алфавітны спіс драматургаў. Разам з пэўнымі дадатнымі бакамі, трэба адзначыць, што, на жаль, апісанні кніг прыводзяцца без месца і года выдання.

Яшчэ адна крыніца інфармацыі пра вайсковую бібліятэку ў Брэсце — «Систематический каталог офицерской библиотеки 149-го пехотного Черноморского полка» (1911, друкарня І. Ракава) [Дадат. № 40]. Уключае 3862 назвы кніг, 50 назваў перыядычных выданняў. Размешчаны таксама ў сістэматычным парадку, па 16 аддзелах, пачынаючы з «нравственных наук», філасофскіх, дзяржаўных, ваенных і г.д. Асобна вылучаны руская і замежная мастацкая літаратура, дзіцячая літаратура, перыядычныя выданні. Складзены загадчыкам бібліятэкі паручнікам (?) Ключевым. У апісанні падаецца месца і год выдання, а таксама колькасць экзэмпляраў. Пераважаюць с.-пецяярбургскія і маскоўскія выданні. Аднак, паводле каталога, можна зрабіць вывад, што геаграфія кніжных выданняў у бібліятэцы была даволі шырокай: Адэса, Арол, Арэнбург, Берлін, Варонеж, Варшава, Казань, Кіеў, Кутаісі, Лейпцыг, Мітава, Нарва, Ніжні Ноўгарад, Паўлаўск-на-Доне, Рыга, Сумы, Томск, Тыфліс, Харкаў, а таксама — унікальная рэч — Вільня (9 назваў); Гродна (3), Беласток (1). Як

відаць з каталога, у бібліятэцы былі кнігі ў асноўным таксама на рускай мове, аднак можна заўважыць і выданні на французскай, нямецкай мовах, асабліва сярод перыядыкі, якая мела ваенную тэматыку.

У 1902—1906 гг. у горадзе пачынаюць выдавецкую дзейнасць арганізаваныя палітычныя партыі: БУНД, Брэсцкая арганізацыя польскай сацыялістычнай партыі ў Літве, Брэсцкая арганізацыя РСДРП, якія практыкавалі захоп прыватных друкарняў і выдавалі такім чынам лістоўкі, адозвы, пракламацыі⁴⁸. Па нашых падліках не менш 12 назваў такіх выданняў былі аддрукаваны на друкарскіх станках І. Кобрынца і І.Л. Ракава.

З 1905 і да пачатку Першай сусветнай вайны 1914—1915 гг. у Брэсце дзейнічала 6 друкарняў — І.Л. Ракава, І. Кобрынца, М.Л. Глікмана, братоў Глікман, А. Гендлера (1909—1912), О(?). Глікмана (1912—1913), якія выпусцілі 49 назваў выданняў, тэматыка якіх паводле колькасных паказчыкаў наступная. грамадска-палітычная (14 назваў); бібліяграфічна-бібліятэчная (7); ваенная, сацыяльна-эканамічная (па 5); мастацкая літаратура і фальклор (5); гісторыя, адукацыя, медыцына, мовазнаўства, сельская гаспадарка (па 2); рэлігія, арыфметыка, літаратуразнаўства і інш. (па 1). Па чытацкім прызначэнні вылучаюцца масава-палітычныя (14 назваў), афіцыйныя (8), даведачныя (7), вучэбныя (4); навукова-папулярныя, літаратурна-мастацкія, папулярныя (па 3); рэлігійныя і навуковыя (па 1). Што да мовы, то, адпаведна паводле выяўленых брэсцкіх выданняў 1905—1915 гг., — гэта руская мова. Аднак

Книга з друкарні М.Л. Глікмана.

48 Біч М.В. Брэсцкія выступленні працоўных 1905 г. // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. Мн., 1994. Т. 2. С. 108—109.

у гэты час у Брэсце выходзіла літаратура і на ідыш, сведчаннем чаму з'яўляецца каталог кніг яўрэйскай бібліятэкі І. Рыбацкага на ідыш і на рускай мовах [Дадат. № 39].

Нягледзячы на нешматлікую колькасць брэсцкіх выданняў, трэба адзначыць іх агульную культуру выдання (афармленне і змест), якую, у прыватнасці, прэзентуюць такія даведачна-бібліяграфічныя выданні, як каталогі і паказальнікі бібліятэк. Хаця і не ўсе дадзеныя выданні ўдалося прагледзець (у асноўным з прычыны адсутнасці ў бібліятэках Беларусі), тым не менш, менавіта гэтыя выданні, а таксама, зразумела, і іншыя брэсцкія рарытэты XIX—пач. XX стст., з'яўляюцца важкай крыніцай інфармацыі і сведчаннем месца і ролі кнігі ў тагачасным грамадстве.

Аўтар артыкула выказвае вялікую падзяку Міколу Нікалаеву, супрацоўнікам Навуковай бібліятэкі Вільнюскага ўніверсітэта за ўдакладненне звестак аб брэсцкіх выданнях, за атрыманне копій некаторых з іх, што захоўваюцца адпаведна ў РНБ у С.-Пецяярбургу і Вільні. Асаблівая ўдзячнасць і спадарыні Ліліі Коўкель за адшуканую ёю і перададзеную інфармацыю з Гродзенскага гістарычнага архіва.

ДАДАТАК

Спіс браэцкіх выданняў XIX—пач. XX стст.

(у храналогіі дзейнасці друкарняў і выхаду выданняў)

Друкарня Л. Шарашэўскага

1. Węgielski, W. Kronika zbioru ewangelickiego. — Brześć Litewski, 1811. — В. Ч. 2. С. 359. № 1961.
2. P. F. S. Krótki zbiór ksiąg ... starego i nowego testamentu ... dla użytku młodzieży. — Brześć Litewski, 1858. — 224 s. — В. Ч. 2. С. 359. № 1960.
3. Elementarz polski, czyli nauka czytania polskiego z małemi powiastkami I bajeczkami, ułożony przez przyjaciela dzieci. — Brześć Litewski, 1860. — 39 s. — В. Ч. 2. С. 32. № 141.
4. Ołtarzyk mały, albo ćwiczenia się w nabożeństwie. — Brześć Litewski, 1860. — 284 s. — В. Ч. 2. С. 359. № 1959.
5. Весна жизни. Новый русский букварь, изданный приятелем детей. — Брест-Литовск, 1862. — 32 с. : ил. — КБ. С. 329. № 322. — РНБ.

Друкалітаграфія нашчадкаў Л. Шарашэўскага

6. Ганд, Вильгельм. Quadrille française et quadrille à la cour (Les Lanaers). — Брест-Литовск, 1880. — 9 с. — КБ. С. 333. № 413.
7. Шишко, Яков Устинович. Советы унтер-офицерам и готовящимся к этому званию в учебных командах. — 4-е изд., испр. и изм. — Брест-Литовск, 1888. — 229, III с. : ил. — КБ. С. 565. № 3861—3862. — РНБ, РДБ.
8. Шишко, Яков Устинович. Советы учителям молодых солдат. — Брест-Литовск : [Я. У. Шишко], 1888. — 34 с. : ил. — КБ. С. 565. № 3863. — РНБ.

Друкалітаграфія А. Разенталя

9. Будущая война по Сарматикусу и Антисарматикусу. С карт. Европы между меридианами Москвы и Парижа в масштабе 50 в. в дюйме / сост. Казак. — Брест-Литовск, 1892. — 130 с., 1 л. карт. — КБ. С. 324. № 243. — РНБ, РДБ.
10. Шуровский, Н. Практические книги сельскохозяйственной отчетности по двойному счету. — Брест-Литовск, 1892. — 15 с., 3 вкл. л. табл. — Авт. указан в конце текста. — КБ. С. 373. № 3887. — РНБ, РДБ, НББ (Ба 110881бр).
11. Штейнберг, Ксаверий Германович. Пожар 4-го мая 1895 года в Брест-Литовске. — Брест-Литовск, 1895. — [2], 22 с. — КБ. С. 566. № 3881. — РНБ.
12. Братское слово бывшим униатам Подляшья, по случаю коронования их императорских величеств государя императора Николая II и императрицы государыни Александры Федоровны, 14 мая 1896 г. / свящ. Н. И. Л. — Брест-Литовск, 1896. — 48 с. — КБ. С. 408. № 1476. — НББ (Ба 48100).

Друкарня І. Кобрынца

13. Меркулов, Н.А. Суждение о бытии. — Брест-Литовск, 1898. — 34 с. — КБ. С. 402. № 1400. — РНБ.
14. Глыбовский, Федор Григорьевич. Пережитое и перечувствованное в Пинском духовном училище Минской губернии (1865—1868 гг.). — Брест-Литовск, 1899. — 40 с. — КБ. С. 336. № 450. — РНБ, РДБ.
15. Бутурлин, Сергей Александрович. Охотничье пультное оружие / изд. Н. Анофриева. — Брест-Литовск, 1902. — 197 с. : ил., табл. — КБ. С. 324. № 248. — РНБ, РДБ, НББ (Ба112496).
16. Анофриев, Николай Юрьевич. Русская охотничья библиотека. Полный список книг и брошюр с кратким о каждой из них отзывами. — Брест-Литовск, 1905. — 160 с. — КБ. С. 315. № 69. — РНБ, РДБ.
17. Зоненберг, Х. История города Брест-Литовска. 1016—1907. По достоверным источникам и правдоподобным умозаключениям / сост. Х. Зоненберг. — [Брест-Литовск], 1907. — 104 с. — На обл.: 1908. — КБ. С. 372. № 875. — РНБ, РДБ, НББ (м/ф).
18. Фридман, Яков. Характеристика «героя» нашего времени Санина. (По роману Арцыбашева «Санин»). — Брест-Литовск, 1908. — 32 с. — КБ. С. 559. № 3755. — РНБ.
19. Ральбе, Самсон Давидович. Сборник арифметических задач, расположенных по типам. Вып. 1. Задачи и примеры на целые и именованные числа / Самсон Давидович Ральбе, Яков Львович Шескин; изд. И. Кобрынца. — Брест-Литовск, 1909. — [4], 105, III с. — КБ. С. 500. № 2603. — РНБ, РДБ.
20. Журнал годовичного общего собрания Брестского сельскохозяйственного общества 29 мая 1910 г. — Брест-Литовск, [1910]. — 43 с. — КБ. С. 358. № 747. — РНБ, РДБ, НББ (Ба3080).
21. Грулев, Михаил Владимирович. Злобы дня в жизни армии. — [Брест-Литовск], 1911. — [8], 331 с. — КБ. С. 340. № 523. — РНБ, РДБ, НББ (В16932).
22. Журнал годовичного общего собрания Брестского сельскохозяйственного общества 21 мая 1911 г. — Брест-Литовск, [1911]. — 78 с., 1 вкл. л. табл. — КБ. С. 358. № 747. — РНБ, РДБ, НББ (Ба3081).
23. Хмелевский, Я.М. Перед урной, или Размышления избирателя. — Брест-Литовск, 1911. — 18 с. — КБ. С. 560. № 3778. — РНБ.
24. Авербух, З. Н. Преступное равнодушие. — [Брест-Литовск], 1912. — 16 с. — КБ. С. 310. № 11. — РНБ, РДБ.
25. Хмелевский, Я.М. Календарь-справочник гор. Брест-Литовска на 1912 год. — Изд. 1 год. — Брест-Литовск, [1912]. — 106 с., 1 л. план. — КБ. С. 381. № 1012. — РНБ, РДБ, НБВУ, НББ (м/ф).
26. Хмелевский, Я.М. Календарь-справочник гор. Брест-Литовска на 1913 год. — Изд. 2 год. — Брест-Литовск, [1913]. — 136 с., 2 л. план. — КБ. С. 381. № 1012. — НБВУ.

27. Хмелевский, Я.М. Календарь-справочник гор. Брест-Литовска на 1914 год. — Изд. 3 год. — Брест-Литовск, [1914]. — 140 с., 1 л. план. — КБ. С. 381. № 1012. — НБВУ, НББ.

Друкалітаграфія І. Л. Ракава

28. ОтчетодеятельностиПравленияОбществавспомоществованиянуждающимся ученикам Брестской прогимназии за 1901 г. — Брест-Литовск, 1902. — 11 с. — КБ. С. 433. № 1812. — НББ (Ба39897).
29. Памятка Таманцу «ХХV» по случаю 25-летия сражения при Деве-Бойну 23-го октября 1877 года. — 23 октября 1902 года / сост. кап. Богуцкий. — Брест-Литовск, 1902. — 38, [2] с. — Описано по обл. — КБ. С. 476. № 2249. — РДБ.
30. Штейнберг, Ксаверий Германович. Современное санитарное состояние города Брест-Литовска. — Брест-Литовск, 1902. — 30 с. — КБ. С. 566. № 3882. — РНБ, РДБ.
31. Якубович, Иван Николаевич. 1. Причина всемирного тяготения. 2. Гипотеза о приближении Земли к Солнцу. — 2-е изд., испр. И доп. — Брест-Литовск, 1902. — 16 с., 4 л. ил. — В первом изд. загл.: Причина тяготения. — КБ. С. 568. № 3924. — РДБ, РНБ.
32. Росселевич, Л. Русский в Германии и Австрии : подробный дорожный словарь / сост. Л. Росселевич. — Изд. Е. Н. Кобозев. — Брест-Литовск, 1904. — 41 с. — КБ. С. 503. № 2659. — РНБ.
33. Гадалка. Описание святочных и др. гаданий. — Брест-Литовск, 1908. — 8 с. — КБ. С. 333. № 404. — РНБ.
34. Каталог музея П. П. Эзерц. — Брест-Литовск, 1908. — 32 с. : ил. — КБ. С. 386. № 1105. — НБВУ (R4-2/96).
35. Предсказатель. — Брест-Литовск, 1908. — 18 с. — КБ. С. 490. № 2456.
36. Парабалов. Письма из Аркадии. — Брест-Литовск, 1909. — 16 с. — КБ. С. 480. № 2262. — РНБ, РДБ.
37. Антонов. Стрелковые записи для баталионных, ротных, эскадронных, сотенных командиров, начальников учебных пулеметных команд гг. офицеров и юнкеров. С 300 решенными стрелковыми задачами на все табл., прил. к «Наставлению для обучения стрельбе из винтовок издания 1909 г.» / сост. руководителем штабс-капитанских стрелковых курсов подполк. Антоновым. — 1-е изд. — Брест-Литовск, 1911. — [6], 77, [3], 21 с. ; 2 л. табл. — КБ. С. 315. № 71. — РНБ.
38. [Каталог]. — Брест-Литовск, 1911. — [12] с. — (Брест. Евр. б-ка). На обл. загл.: Б-ка И. Рыбацкого в Брест-Литовске. — КБ. С. 383. № 1036. — РНБ, РДБ, ЦНБ НАНБ (Фр 98 — м/ф).
39. Систематический каталог офицерской библиотеки 149-го пехотного Черноморского полка. — Брест-Литовск, 1911. — 336 с. — КБ. С. 514. № 2859. — РНБ, РДБ, НБВУ (B15).
40. Положение о школе офицерских детей 150-го пехотного Таманского полка. — Брест-Литовск, 1912. — 14 с. — КБ. С. 484. № 2344.

41. Каталог книг библиотеки собрания Брестского Пожарного Общества. — Брест-Литовск, 1913. — [279] с. — КБ. С. 385. № 1071. — РНБ, РДБ.
42. Зюзин, Н. И. Каталог цен на все русские монеты с древнейших времен до настоящих, с подробными историческими сведениями появления, развития, способов чеканки, различия и определения ценности и годности / сост. Н. И. Зюзин. — Брест-Литовск, [1914]. — 35 с. — КБ. С. 373. № 879. — РНБ.

[Друкарня] Б. С. Лібермана

43. Ватштейн, Я.М. Практическая русская грамматика, применяемая к потребностям инородческих школ, с приложением орфографических упражнений. — Брест-Литовск, 1901. — [4], 110 с. — КБ. С. 326. № 290. — РДБ, РНБ.

Друкарня М. Л. Глікмана

44. Систематический «Указатель» библиотеки 6-го Пехотного Либавского полка. Сост. по 1901 г. включительно / [сост. кап. Киселев]. — Брест-Литовск, 1902. — [574] с. ; разд. паг. — КБ. С. 514. № 2861. — РНБ, РДБ, ЦНБ НАНБ (Фр 36 — м/ф).
45. Харкевич, Филипп Казимирович. О памятниках на брестском Суворовском поле сражения. — Брест-Литовск, 1902. — [2], 41 с. — КБ. С. 560. № 3771; ВР. 1998. Т. 4. S. 29. — РНБ, РДБ, ВВУ.
46. Иосем, Ф.Ш. Значение зубов и гигиена их / сост. Ф.Ш. Иосем, дантист при Брест-Литовской гимназии. — Брест-Литовск, 1903. — 18 с. — КБ. С. 377—378. № 977. — РНБ, РДБ.
47. Симонов, Лев Васильевич. Один из потомков Нашебургского полка [3-й кавказский линейный батальон] / ген.-майор Л. Симонов. — Брест-Литовск, 1904. — 79 с. — КБ. С. 513. № 2851. — РНБ, РДБ.
48. Хмелевский, Я.М. Партийность и депутатство. — Брест-Литовск, 1912. — 21 с. — КБ. С. 560. № 3777. — РНБ.

Друкарня братоў Глікман

49. Мышляев. Описание боевой жизни 152-го пехотного Владикавказского полка в минувшую войну 1877—1878 годов. — Брест-Литовск, [1904]. — 152 с. — КБ. С. 408. № 1471. — РНБ.
50. Ватштейн, Я.М. Упражнения в изложении мыслей, в связи с элементарными сведениями из синтаксиса. Внешнее построение речи. Т. 1. — Брест-Литовск, 1908. — 95 с. — КБ. С. 326. № 291.
51. Правила и Программы приемных испытаний в низшие (пригот. [овительные] — V) классы Брестской мужской гимназии. — Брест-Литовск, 1908. — 57с. — КБ. С. 488. № 2407. — РНБ, НББ (Ба115853).

52. Дрейцер, Александр Абрамович. Учебник физики в объеме курса средних учебных заведений. Вып. 1. — Брест-Литовск, 1910. — 40 с. — КБ. С. 355. № 687. — РНБ, РДБ.
53. Тебиев, Иосиф Георгиевич. Подготовка молодых солдат к стрельбе. — Брест-Литовск, 1912. — 36 с. — КБ. С. 531. № 3107. — РНБ, РДБ.

Друкарня О(?). Глікмана

54. Бакрадзе, В.И. Несчастливая женщина : драма в 4-х д. и 8-ми карт. В.И. Бакардзе. — Брест-Литовск : Изд. автора, 1912. — 70 с. — КБ. С. 318. № 136. — РНБ, РДБ.
55. Ватштейн, Я.М. Упражнения в изложении мыслей. Внешнее построение речи : уч. пособие для нач. училищ. — 2-е изд. — Брест-Литовск, 1913. — 95, 1 с. — КБ. С. 326. № 292.
56. Пачиковский, Константин Игнатьевич. Подробный алфавитный указатель болезней и телесных недостатков, освобождающих от военной службы и не препятствующих приему на нестроевые должности / сост. и. д. делопроизводителя Брест-Лит. уезда по воин. повинности присутствия К. И. Пачиковский. — Изд. неофиц. — [Брест-Литовск], 1913. — 74 с. — КБ. С. 481. № 2265. — РНБ.

Друкарня А. Гендлера

57. С. Б. Как открыть в деревне бесплатную библиотеку-читальню / сост. С. Б. и Н. Р. [С. Е. Босяков, Н. Л. Романовский]. — Брест-Литовск, 1909. — 15 с. — Перед загл. авт.: С. Б. — БД. С. 133. № 503 ; КБ. С. 323. № 216. — РНБ, РДБ, НББ (м/ф).
58. Копылов, Александр Гаврилович. 6-й пехотный Либавский принца Фридриха Леопольдовича прусский полк в Отечественную войну 1812 г. / сост. штабс-кап. Копылов. — Брест-Литовск, 1912. — 40 с. : 4 л. портр. — КБ. С. 390. № 1174. — РДБ.

Іншыя выданні

59. Богданов, Иоанн. Объяснение литургии. По программе, одобренной Священнейшим синодом и утв. Его имп. Высочеством 1848-го г. 10 сент. — Брест-Литовск, [1848]. — [2], 45 с. — Написано от руки. литогр. — КБ. С. 321. № 192.
60. Отчет о деятельности правления Общества вспомоществования нуждающимся ученикам Брестской прогимназии за 1900 г. — Брест-Литовск, типо-литография Х. Розенталь, 1901. — 12 с. — КБ. С. 433. № 1812. — РНБ, РДБ.
61. Инструкция для действующих членов Брест-Литовского городского пожарного общества. — Брест-Литовск, 1898. — 18 с. — КБ. С. 376. № 942. — РНБ.

62. Отчет собрания Брестского городского пожарного общества с 21-го ноября 1900 г. по 21-го ноября 1901 г. — Брест-Литовск, 1901. — 10 с. — КБ. С. 434. № 1832. — РНБ.
63. Устав Общества вспомоществования нуждающимся ученикам Брестской прогимназии [Утв. 18 сент. 1881 г.]. — Брест-Литовск, 1901. — 15 с. — КБ. С. 551. № 3526. — РНБ.
64. ОтчетодеятельностиправленияОбществавспомоществованиянуждающимся ученикам Брестской прогимназии за 1907 г. — Брест-Литовск, 1908. — 11 с. — КБ. С. 433. № 1812. — РДБ.
65. Устав Пружанского общества взаимного кредита. — Брест-Литовск, 1908. — 26 с. — КБ. С. 554. № 3634. — РНБ.
66. Трепольский, Антоний М. Полоническое путешествие православных учеников Брестской мужской наследника цесаревича Алексея Николаевича гимназии в Яблочинской Свято-Онуфриевский монастырь Холмской епархии 29—30 августа 1910 г. / сост. свящ. Трепольский. — Брест-Литовск, 1910. — 17 с. — КБ. С. 533. № 3153. — РДБ.
67. Устав 2-го ссудо-сберегательного товарищества Брест-Литовска. — Брест-Литовск, 1910. — 41 с. — КБ. С. 543. № 3306. — НБВУ (В59-6/231).
68. Каталог книг библиотеки 5-го пехотного Калужского императора Вильгельма I-го полка. 1911 г. — Брест-Литовск, 1911. — 184 с. — БД. С. 167. № 736.
69. Караффа-Корбут, Казимир Викентьевич. Краткое руководство практической дезинфекции в условиях военного времени. — Брест-Литовск ; Слоним ; Минск, [1915]. — 62 с. с черт. — КБ. С. 382. № 1020. — РНБ.

Скарачэнне назвы бібліятэкі	Поўная назва бібліятэкі
БВУ	Бібліятэка Варшаўскага ўніверсітэта
НББ	Нацыянальная бібліятэка Беларусі
НБВУ	Навуковая бібліятэка Віленскага ўніверсітэта
РДБ	Расійская дзяржаўная бібліятэка ў Маскве
РНБ	Расійская нацыянальная бібліятэка ў С.-Пецяярбургу
ЦНБ НАНБ	Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Я. Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі